

■ **KUSÝ:** Existuje vo fyzike minimálne, hovorí sa mu kritické množstvo látky, ktoré je potrebné na to, aby nastala nejaká reakcia. Na Slovensku nebolo kritické množstvo ľudí, ktorí by si boli stanovili takýto občiansky program. Boli tu skupinky, ostrovčeky, deviacie. Ale poprvýkrát sa spojili až na jeseň 1989. Reakcia na prípad bratislavskej päťky zatknutých (Kusý, Ponická, Čarnogurský, Selecký, Maňák boli zatknutí po tom, čo 21. augusta položili na mieste, na ktorom zahynul v auguste 68 bratislavský študent, kyticu kvetov – pozn. red.) v lete už bola akousi predzvestou toho, že ostrovčeky sa spájajú. Toto už neboli pražské procesy, ktoré sa nás netýkali. Za zatknutých sa začali podpisovať slovenskí sociológovia, herci, umelci. Myslím, že tu poprvýkrát začalo vznikať vedomie spolupatričnosti.

■ **ABRAHÁM:** Je zaujímavé vidieť, že ľudia z tých istých skupín teraz pôsobia v opozícii. Tá dualita spoločnosti, ako sa dnes krystalizuje, to, čomu sa hovorí rozdelená spoločnosť, to je vlastne tá rozdelená spoločnosť, ktorá sa krystalizovala v Čechách niekedy v šesťdesiatomdeviatom, sedemdesiatom roku, keď sa človek musel rozhodnúť, či vstúpi do služieb režimu alebo si zachová vlastnú integritu. Teraz už na Slovensku nie je taká možnosť ako za normalizácie, povedať si, však ja v tichosti nejak prejdem. Už nie je šedá zóna. Je to krystalizácia celej spoločnosti, a svojím spôsobom je to prospešné. A či už niekdajší ochranári, alebo pozitívni devianti, sú to oni, čo zdôrazňujú občiansku spoločnosť, občianske a ľudské práva na rozdiel od národných a kolektívnych práv vôbec. Sú to tí istí ľudia – čo nestihli vtedy, snažia sa dotvoriť dnes. Dnes už to nemôžu inak, už nemôžu neklásť tvrdé požiadavky, aké nemuseli žiadať vtedy a aké kládli českí a slovenskí disidenti už v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch.

■ **MOSTY:** Myslite, že z dnešnej situácie vstúpi viac slovenských disidentov?

■ **KUSÝ:** Disent je tam, kde nemôže existovať legálna opozícia, mimo štruktúr. Pokiaľ je legálna opozícia, niet ani disidentov. Disident je človek vytesnený zo štruktúr a nemá možnosť si vytvárať organizácie, ktoré by legálne mohli byť v konfrontácii s režimom.

■ **ABRAHÁM:** Režim sa síce snaží vytvárať všetky možné zákonné zabezpečky, aby maximálne sťažil legálnej opozícii činnosť, napríklad zákon na obranu republiky. Keby sa im podarilo presadiť všetko, čo by chceli, tak to skutočne znovu povedie k vytvoreniu polarizácie medzi oficiálnou mocou a disidentom voči tej moci. Ale tak ako nemohol byť demokratický prvok počas normalizácie, tak isto je ťažko zaviesť autokratický prvok v demokratickej štruktúre. A keď sa teraz snažia o zákon o republike, museli by buď zmeniť celý režim, alebo otupiť ostrie tohto zákona. Takže tým, že sú tu dnes demokratické štruktúry a spoločnosť je relatívne otvorená, je omnoho väčšia šanca, že charaktery ľudí sa nebudú tak ľahko lámať ako to bolo za normalizácie. Alebo keď už sa niekto polámať dá, bude si toho vedomý. Pretože taká normalizácia, ako sme ju definovali na začiatku, sa už nevráti. Ale je zaujímavé porovnať tie dve obdobia podľa toho, ako ľudia reagujú na vonkajšiu moc. Pretože mnohí, predsa len veľmi mnohí, reagujú podobne: stiahnu sa do seba, ohnú chrbát, sú ochotní opakovať absurdné heslá, inteligentní ľudia sú ochotní sedieť za jedným stolom a spolupracovať s nacionalistami, ktorí sa im intelektuálne nikdy nevyrovňajú. Táto prispôbitosť je pozostatok normalizácie.

MARTA FRIŠOVÁ

V každodenní praxi je dnes utopie vnímaná ako niečo nese-roizního, naivního, a čo je ešte horší, nepřátelského pokroku. Jak to ale chodí, když někdo utopickou vizi má, jsme mohli sledovat na začátku října 1995 v parlamentu v Jeruzalémě, kde Jicchak Rabin řekl: „Můžeme bojovat dále, dále zabíjet a být zabijeni. Můžeme se však také pokusit tento nekonečný koloběh krveprolití zastavit. Můžeme dát šanci míru.“ A nic na tom nemění ani fakt, že několik týdnů poté byl Rabin zavražděn, právě naopak. Tento čin je jenom potvrzením, že bez utopické vize v zamotané situaci nezbyvá nic jiného, než použít síly.

Utopie je vize cílů

JOHANES NEUMANN

Ekonomický a společenský život moderních společností je do značné míry určován procesy, které probíhají údajně nutně tak, jak probíhají, a které nikdo nedokáže zadržet, protože – jak slycháme – jsou řízeny osudovou nutností. Vládne prý zákonitost účelové racionality, mající svůj smysl v sobě samé. Tímto „smyslem“ se koneckonců nemyslí nic jiného, než že „to“ proto probíhá tak a nijak jinak, protože „to“ slouží systému. Nynější teoretický systém se tudíž obejdují při vysvětlování společnosti bez lidí. Lidé jsou rušivými faktory, které brzdi hladký průběh společenského vývoje.

Všemocný „tlak věcí“

Jedním z mnoha základních rozporů tohoto přístupu je, že i když připustíme vše určující účelovou racionalitu, o účelu i cílech, i o způsobech, jak jich dosáhnout, rozhodují lidé, a nikoli slepé síly. Ty nejsou namnoze ničím jiným, než na sebe sama nalícené pas-ti, do nichž se chytá autoritářská společnost: je to důsledek dobrovolné nesvéprávnosti těch, jež neumějí, ani nechtějí jednat a rozhodovat se, protože jsou svou autoritářskou strukturou vybaveni jen pro poslušnou poníženost.

Kdybychom je přemysleli na to, kolik nelidskosti v naší společnosti denně vyrábí zcela „normální“, tj. klinicky nenápadní lidé na úřadech a institucích se bezmyšlenkovitě nerozum a věřící poslušnosti, museli bychom být šokováni. Většinou nejsme, protože nám všemocný „tlak věcí“ přešel natolik do krve, že už všední projevy drzosti a nelidskosti ani nevnímáme.

Je vize míru utopií?

Každé jednání, které poškodí jiného člověka, zraní a znechtí jeho důstojnost, korumpuje současně i pachatele, který jedná pod „tlakem věcí“. Jsme tedy zasaženi všichni vším, co dobrého či špatného se v naší společnosti učiní, i když se to děje podle zákona a práva, protože i právní řád, umožňující změnu ústavy třeba kvůli vyškrtnutí práva na azyl nebo velkorysému zvýšení poslancůvých diet, má sotva co společného s mravním poselstvím práva.

Za všemi velkými a malými událostmi stojí skutečně vždy a všude lidská rozhodnutí: vraždění v Rwandě, válka v Čechensku, tragédie na Balkáně, atomové pokusy na atolu Mururoa nás nepostihly s osudovou prapůvodní silou, ale vyvolali je lidé. Řídili

a prosadili je celosvětové zájmové skupiny. Nacionální, politickomocenské a strategické zájmy znemožnily ve všech uvedených případech už při vzniku konfliktu rozhodné jednání.

Je vize míru utopií?

Jak tomu může být, když pár lidí má utopickou vizi, jsme mohli sledovat na začátku října 1995 v parlamentu v Jeruzalémě. Premiér Rabin tam řekl: „Můžeme bojovat dále, dále zabíjet a být zabijeni. Můžeme se však také pokusit tento nekonečný koloběh krveprolití zastavit. Můžeme dát šanci míru.“ Pro silnou opozici vůči míru na obou stranách konfliktu není jisté, zda se skutečně podaří k míru dojít. Avšak gesta a vůle zasáhnout a vytrvat budou působit dál.

Opak dnes vidíme v uspořádání západní společnosti: hospodářství řádně fungující, stoupající příjmy podniků, a přesto soustavně a dramaticky roste nezaměstnanost, což svědčí právě tak o nezodpovědnosti a nedostátku fantazie jak mezinárodního hospodářství, tak o skrz-naskrz destruktivním myšlení, v němž kategorie člověk už nehraje žádnou roli. Zdá se, že se už nedostává ani podnikatelských utopií, ani odborářské fantazie.

Bez utopické vize v zamotané situaci nezbyvá skutečně už nic jiného, než použít síly: Pak sice jednáme, ale je to jednání bez cíle, čistý aktivizmus. Každá válka způsobuje jen novou bolest a vyvolává pomyslení na novou pomstu, zahání mír do ještě vzdálenějších dálek.

Avšak jak má být jednání smysluplné – i vojenské – když nikdo neví, jak by svět, dnes nebo později, měl vůbec vypadat? Únik do aktivizmu je podstatný znak naší nekrofilní společenské struktury. Toho je náš všední den plný.

Přerušení nekrofilního koloběhu

Pro Hannah Arendtovou, jasnozřivou analytičku ducha doby přítomné i minulé, být člověkem znamená tvořivě jednat a tím prolomit automatický dějinný proces. Arendtová apeluje na odvahu k utopii, která člověku teprve umožňuje cílevědomé jednání.

Proti tomuto jejimu tvrzení stojí zkušenost všedního dne, že chce-li někdo rozvíjet životní perspektivu bytí, riskuje nařčení, že je utopista.

Toto překroucené chápání utopie dokazuje, jak velice vymizla z našeho zorného pole a tím i z našeho života naděje, tato

základní kategorie lidského bytí. Ale nejenom v každodenním styku je pojem utopie diskriminován. I velcí myslitelé naší doby varují před utopismem – v neposlední míře pro utopie o tisícileté říši německé a o ráji beztržidní společnosti.

Pro Ericha Fromma však jsou „Utopie vize cílů, byť zatím jsou v nedohlednu prostředky k jejich dosažení. Přesto jsou významné: naopak, některé přispěly podstatně k pokroku v myšlení, nemluvě o tom, čím přispěly k posílení víry v budoucnost lidstva.“

Utopie a rozum

Podle Fromma je to jen sám člověk, který své dějiny tvoří: roste, rozvíjí se a stává se tím, čím podle svého založení je. To však může zvládnout jenom prostřednictvím svého rozumu. Rozum je nástroj, který člověku umožňuje rozumět přírodě a ovládat ji. Díky rozumu mohl člověk vybudovat svůj materiální svět, který dnes přesahuje dokonce sny a vize pohádek a utopií. Nám se dnes ovšem přihodilo, že jsme se mezi prostředky, které potřebujeme k utváření světa, zapletli jako do pavučiny: člověk, tedy my, jsme se na jedné straně stali pány přírody, a na druhé jsme otroky námi vytvořených strojů a ekonomických podmínek. Téměř před půlstoletím (1947) stanovil Fromm diagnózu, že současná krize lidstva došla až k odklonu od nadějí a idejí osvícenství, ačkoli – nebo právě protože – začal náš politický a ekonomický pokrok pod patronací osvícenství.

Pro Fromma je zavržení myšlenky pokroku ve jméno nového „realismu“ dětskou iluzí, vyjadřující, že člověku chybí věškerá víra v člověka. Ideje důstojnosti a moci člověka, které mu dodávaly sílu a odvahu pro nesmírné vymoženosti posledních staletí, jsou nyní zpochybněny akceptováním mínění, že člověk se musí opět vyrovnávat s tím, že je nakonec bezmocný a bezvýznamný.

Utopie jako vůle k životu

Jestli tedy rozum a naděje patří k růstu a k životu, protože je v nich obsáhnuta možnost i vůle uskutečnit je, stává se utopie jakousi kritickou otázkou po smyslu naděje. Pro nás dnes je tato otázka velmi naléhavá: za posledních třicet let se totiž svět změnil měrou do té doby netušenou.

Kdo by byl věřil, že kapitalistický Západ přežije pád socialistického Východu?

Že v Jugoslávii, sjednocené komunistickou ideologií, dojde k masovému vraždění a Evropa tomu bude nečinně přihlížet?

Kdo by se byl odvážil domnívat se, že se spojí Německo? „Realisté“ na Východě a Západě, politikové a diplomati, manažeri a ekonomové, ba i zdánlivě vševědoucí tajné služby tento vývoj ani netušili, nedoufali v něj nebo se ho báli. Neměli žádnou fantazii, jak by mohl svět zítřka vypadat, chyběla jim utopie.

Fromm, advokát života, by se byl nad těmito změnami nepodivoval: možná by byl ofřesen formami jejich realizování, nikoli však tím, že došlo k něčemu nečekanému. Jemu bylo jasné, že pro jeho vize se nedají vypracovávat žádné pravděpodobné prognózy, neboť u věcí, které se bezprostředně týkají života, nehraje žádnou roli, zda ozdravující vyhlídky mají 51 % nebo 5 % naděje. Život je stále choulostivá, nikoli přesně předpověditelná záležitost a jedině možný způsob žít je vsadit všechno na záchranu života.

Vůle k životu se musí ukázat v tom, že zasahujeme, abychom se pokusili zadržet vývoj věcí, a že jednáme. Neplatí stěžovat si na špatnost doby, ale mít vize, jak by se mohla změnit pro člověka k lepšímu.

Rozhodující je naše fantazie a odvaha nejenom hovořit o tom, co z rozumných důvodů považujeme za možné, ale také odhodlat se podle toho konat.

Když existují takové možnosti, pak má konkrétní jednání smysl, ano, pak se stává povinností.

Přeložila VLASTA ŽIHLOVÁ

Autor přednáša sociológiu na Univerzite v Tübingene; text odznel na konferencii konanej pri príležitosti 10. výročia Medzinárodnej spoločnosti Ericha Fromma

Foto: MAREK TRIZULJAK

